

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

REZUMAT

Conducător de doctorat:

Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură

Student-doctorand:

Tudor Cosmin-Ionuț

CONSTANȚA, 2022

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

LEGISLAȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI, DIN EPOCA FANARIOTĂ, PRIVIND
BISERICA ȘI INSTITUȚIILE EI CANONICO-JURIDICE

Conducător de doctorat,

Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură

Student-doctorand,

Tudor Cosmin-Ionuț

CONSTANȚA, 2022

Key words: instituții, legislația de stat, legislația canonică, domniile fanariote,

În capitolele lucrării de față mi-am propus să aprofundez tema: *Legislația Țării Românești, din epoca fanariotă, privind Biserica și instituțiile ei canonic-juridice*. De aceea, scopul cercetării acestei teme l-a constituit prezentarea și analiza, principalelor reglementări, de stat și bisericești, adoptate/aplicate în perioada regimului fanariot, care privesc unele instituții canonic-juridice bisericești, precum: parohia, mănăstirea, episcopia, rudenia, căsătoria, proprietatea, căsătoria, judecata etc.

Considerațiile și evaluarea canonicității și legalității acestora am făcut-o în lumina legislației canonice și de stat (a Țărilor Române), din care n-a lipsit desigur nici „Legea Țării”, al cărui element constitutiv a fost Dreptul cutumiar.

Obiectivele propuse pentru abordarea și prezentarea subiectului abordat au fost următoarele: *precizarea izvoarelor dreptului scris, privind Biserica, în epoca fanariotă, în Țara Românească*, cu un accent deosebit pe prezentarea impactului pe care l-au avut în acest sens legislația canonică, cea nomocanonică sau pravilnică și legislația de stat; *indicarea principalelor izvoare ale dreptului scris*, adoptate în Țara Românească, în perioada fanariotă, contextul elaborării lor și particularitățile acestor acte normative; *prezentarea prevederilor legislației de stat și a celei bisericești cu privire la principalele instituții canonic-juridice ale Bisericii*, în perioada 1716-1820, în Țara Românească; *precizarea bazelor canonic-juridice pentru instituțiile analizate și identificarea noutăților/completărilor/modificărilor aduse de către legislația definitivată de către regimul fanariot*.

În contextul scopului și al obiectivelor amintite, contribuția personală în cercetarea de față constă însă și în identificarea și evidențierea acelor particularități care definesc legislația fanariotă cu privire la instituțiile canonic-juridice ale Bisericii, care – până în prezent – n-au făcut încă obiectul unei cercetări cu caracter interdisciplinar, și anume istoric, canonic și juridic, de unde, de altfel, și originalitatea contribuției noastre științifice.

Este de altfel vorba despre o analiză complexă a legislației fanariote, atât a celei de stat, cât și a celei bisericești, pentru că, în lucrarea de față, nu m-am limitat doar la indicarea textelor de lege, ci și la identificarea izvoarelor acestora, la precizarea contextului în care aceste reglementări au apărut, la cauzele care au determinat adoptarea lor, la modul în care acestea s-au încadrat în contextul socio-istoric mai larg al normelor care privesc instituțiile canonic-juridice indicate etc.

Altfel spus, prin cercetarea științifică întreprinsă, am încercat deopotrivă să înfățișez profilul istoric al legislației fanariote și să evidențiez acele norme și caracteristici care privesc instituțiile canonico-juridice bisericești fără însă a le privi separat de întreaga istorie canonico-juridică a Bisericii.

Unii dintre canoniștii și juriștii români, care au fost preocupați și de legislația pravilnică, au scos în evidență aspecte, probleme și particularități și cu privire la impactul pe care aceasta l-a avut în epocă. De aceea, prin teza mea de doctorat am dorit să prezint și eu câteva pagini și din istoria dreptului românesc, atât a celui canonic, cât și a celui de stat, din epoca fanariotă, care a rămas însă, în mare parte, tributară, Tradiției și legislației nomocanonice, care a luat naștere chiar din cetatea de unde a venit și Domnii fanarioți, adică din Constantinopol.

Consider că prin studierea reglementărilor din perioada fanariotă, referitoare la Biserică, particip de fapt la continuarea cercetărilor asupra legislației pravilnice, legislație care culminează în veacul al XVII-lea, deci în secolul anterior domniilor fanariote.

Se creează astfel o continuitate în trecutul juridic al poporului român și al Bisericii Ortodoxe Române în special, continuitate care nu este dată, așa precum vom vedea, atât de izvoarele canonice și nomocanonice pe care a fost clădită legislația fanariotă, cât și de modul în care relația Stat – Biserică a evoluat din punct de vedere legislativ, de modul în care reglementările fanariote s-au raportat la Biserică în secolul imediat următor legislației pravilnice și în veacul anterior marilor reforme moderniste ale domnitorului Cuza.

Or, cunoașterea acestui „palmares” legislativ, deopotrivă bogat și complex, și, implicit a istoriei vechiului drept românesc, este crucială atât pentru înțelegerea importanței Bisericii în spațiul românesc, cât și a modului în care instituțiile canonico-juridice bisericești s-au transformat sau au evoluat de-a lungul timpului.

Evident, o astfel de incursiune în legislația românească a veacului al XVIII-lea nu este una ușoară. Iar printre dificultățile întâmpinate, cea mai importantă a fost aceea a accesului la interpretarea textului juridic. Există o literatură secundară în domeniu care, în multe cazuri, este lipsită de precizie. Este de altfel o realitate și faptul că interpretările, părerile juridice, considerațiile personale, ideile generale nu pot înlocui textul legislativ în sine, mai ales că multe dintre aceste intervenții sunt interpretabile.

Principala dificultate pe care o întâmpină un cercetător care nu este familiarizat atât cu textul legislației bizantine, cât și cu cel al celei din epoca fanariotă, și nu posedă nici cunoștințe solide de limbă greacă, și vrea să abordeze subiectul privind legislația Țărilor Române, din epoca fanariotă, o constituie însă accesul la textul legislativ în sine. În afară de edițiile critice ale *Pravilniceștii Condiți* și *Legiuirii Caragea*, toate celelalte texte juridice au fost consultate prin intermediul unor

studii ale unor juriști (a se vedea Manualul de legi, care este publicat fragmentar de către Valentin Georgescu) sau n-au fost consultate deloc, întrucât nu există disponibil un text concret (a se vedea Nomocanonul lui Gheorghe din Trapezunt) ori colecțiile de legiuri includ doar anumite perioade din evul fanariot. De aceea, am încercat să suplinesc aceste lipsuri inerente cu date oferite de către literatura de specialitate.

Potrivit juristului român Paul Negulescu (1874 – 1946), „nu putem înțelege bine un eveniment sau o instituțiune dacă nu cunoaștem antecedentele care l-au preparat, circumstanțele care l-au întovărășit, starea socială care l-a făcut posibil; căci totul se leagă, totul e încătușat în istorie și această legătură de cauze și de efecte nu se manifestă numai în micile detalii (...) de aceea, studiul istoriei este indispensabil științelor juridice”¹.

Or, de această realitate își poate da seama oricine dorește să abordeze un subiect din arealul vechiului drept românesc, de unde și faptul că a trebuie să apelez la izvoarele istorice și la „metoda istorică”.

Așa se și explică faptul că normele legislative indicate în textul lucrării sunt prezentate și analizate pornind de la contextul și reperele epocii în care acestea au apărut și au fost aplicate, dar și de la locul și importanța lor în istoria mai amplă a dreptului românesc.

Împrejurările istorice în care au fost elaborate aceste reglementări sunt determinante inclusiv pentru stabilirea unor particularități ale legislației fanariote, între care le amintesc pe următoarele: folosirea, în elaborarea normelor legislative, a dreptului bizantin (bisericesc și de stat); influența exercitată de unele doctrine juridice occidentale; influența unor factori politico-sociali externi, precum, de exemplu, politica externă desfășurată de către Imperiului Otoman etc.

Întrucât cercetarea de față prezintă și analizează o serie de texte legislative, alături de metoda istorică, am întrebuințat și *metoda analitică*, ori de câte ori am făcut referire în textul cercetării la instituțiile canonico-juridice bisericești.

Pe lângă indicarea temeiului canonico-juridic al principalelor instituții din viața societății Țării Românești, din epoca fanariotă, am căutat să evidențiez elementele de noutate aduse de legislația fanariotă și, modul în care acestea se înscriu în aria tradiției canonice și juridice de până atunci.

De asemenea, pentru a evidenția o serie de particularități ale legislației elaborate și adoptate în epoca domniilor fanariote, am întrebuințat și *metoda comparativă*, și în consecință, prevederile legislației Țării Românești, din epoca fanariotă, au fost analizate și prin raportarea

¹ Paul NEGULESCU, *Studii de istoria dreptului român*, Ed. Gutenberg, București, 1900, pp. 3-4.

acestora la legislația anterioară, adică la legislația nomocanonică și al vechiul drept românesc (Jus valachicum) scris. Și, în fine, într-o formă sintetică, am apelat și la legislația veacului al XIX-lea.

Pentru elaborarea temei menționată mai sus am consultat, în primul rând, monumentele legislative din perioada regimului fanariot, inclusiv *Constituția* sau *Așezământului* lui Mavrocordat, din 1746, al cărei text l-am consultat în limba franceză. Menționez de altfel faptul că, izvoarele legislative au fost consultate în limba română, fiindcă textul acestora este publicat în ediții critice de către diverși juriști și cercetători români. Pentru fiecare dintre aceste izvoare legislative, au fost însă indicate, în notele subliniare, datele necesare pentru identificarea lor.

Pe lângă aceste monumente legislative, am consultat mai multe lucrări, studii și articole aparținând unor cercetători avizați în domeniul istoriei dreptului românesc și în domeniul dreptului (laic și bisericesc).

Dintre aceștia amintesc pe: Ștefan Grigore Berechet, care, în cazul temei de față, se remarcă, în special, prin următoarele trei lucrări: *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc* (vol. I) și *Istoria vechiului drept românesc* (vol. I) și *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*; Valentin Al. Georgescu, care și-a adus o contribuție deosebită în cadrul colecției legislative *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris*, în cadrul căreia au fost publicate și monumente legislative din perioada fanariotă; Gheorghe Cronț, din bibliografia căruia am folosit lucrările *Acte judiciare din Țara Românească. 1775-1781* și *Alegerea ierarhilor în Biserica Ortodoxă*; George Fotino, autorul lucrărilor *Pagini din istoria dreptului românesc* și *Curs de istoria dreptului românesc*; Ion Peretz, care, în lucrările *Curs de istoria dreptului român. Originile dreptului român și Privilegiul masculinității în Pravilniceasca Condică a lui Ipsilanti și Legiuirea Caragea*, abordează o serie de aspecte juridice în legătură cu fanariotismul; Ioan Mateiu, care se remarcă prin lucrările *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc* și *Politica bisericească a statului român*; Andrei Rădulescu, dintre ale cărui scrieri am consultat, pentru cercetarea de față, lucrările *Curs de istoria dreptului românesc*, *Izvoarele Codului Calimach*, *Influența italiană asupra dreptului român*, *Cercetări asupra învățământului dreptului în Țara Românească până la anul 1865*, *Romanitatea dreptului nostru*; Nicodim Milaș, ale cărui traduceri și comentarii la canoane le-am folosit pentru clarificarea unor aspecte canonice; Liviu Stan a cărei erudiție se poate constata și în studiile privind atât vechiul drept românesc, cât și cel nomocanonic (pravilnic). Opera sa a fost de altfel editată și publicată de Ioan Flocă în cele două volume ale lucrării *Drept canonic ortodox*, în cuprinsul căreia am întâlnit aspecte clarificatoare pentru multe dintre instituțiile juridico-canonice bisericești analizate.

Îndeosebi, în domeniul dreptului pravilnic, lucrările părintelui profesor Liviu Stan ne-au fost foarte utile, atât pentru a identifica și stabili izvoarele legislației fanariote, cât și pentru a observa aspecte de continuitate juridică între reglementările pravilnice și cele fanariote.

Părintele profesor Nicolae V. Dură – ucenic și urmaș al pr. prof. Liviu Stan la Catedra de Drept bisericesc din cadrul Institutului Teologic de Grad Universitar din București – datorită muncii sale de cercetare, prin bibliotecile și Universitățile din Apus, a reușit să ofere literaturii de specialitate contribuții de seamă nu doar în privința dreptului canonic, dar și a dreptului roman, bizantin și vechi românesc. Atât formația sa de teolog, canonist, jurist și istoric, cât și utilizarea mai multor limbi clasice și moderne, i-au adus Părintelui profesor o binemerită recunoaștere internațională (Membru al Academiei Naționale a Georgiei, patru Doctorate Honoris Causa în străinătate etc.).

Țin totodată să precizez că datorez Părintelui Profesor Nicolae V. Dură – coordonatorul tezei mele de doctorat – grațitudinea mea pentru îndrumările oferite în privința cercetării materialului bibliografic și a redactării prezentei lucrări. De altfel, îndrumările și sugestiile de cercetare oferite s-au dovedit a fi extrem de utile și binevenite.

Doamna conf. Cătălina Mititelu, ale cărei lucrări despre istoria vechiului drept românesc și despre legislația canonică și nomocanonică – în special cea pravilnică, în care este un autor de referință în literatura de specialitate – au fost nu numai cercetate, ci și reproduse, fie și parțial, prin citatele de rigoare, fiindcă mi-au fost de un real folos în alcătuirea structurii lucrării mele.

Într-adevăr, Domniei sale, mi-au fost utile atât pentru legislația pravilnică, cât și pentru cea fanariotă, deoarece a fost preocupată de modul în care legislația din aceste două perioadă s-a raportat la instituțiile canonico-juridice bisericești. Obiectivitatea de care Domnia sa a dat dovadă a constituit o resursă importantă pentru cercetarea de față.

Așa după cum reiese și din titlul lucrării noastre, cercetarea de față privește reglementările legislative elaborate în epoca fanariotă, în Țara Românească (1716-1820), în legătură cu principalele instituții canonico-juridice ale Bisericii, fapt care m-a obligat să cercetez atât izvoarele, cât și literatura de specialitate, care priveau instituțiile canonico-juridice, de dinainte de epoca fanariotă, și, totodată, să înscriu subiectul tezei în contextul realității impuse de cuceririle Imperiului Otoman.

În plan european, perioada 1660–1821 se particularizează printr-un efervescent expansionism și ascensiune teritorială a Imperiului Otoman. Din punct de vedere istoric, turcii nu erau o prezență nouă în estul Europei. Cucerirea Constantinopolului, în 1453, i-a „propulsat” în „vârful” istoriei, consacrându-le faima de cuceritori. În secolele XVII-XVIII, pe lângă faptul că influența Imperiului Otoman a crescut în zona balcanică, prezența turcilor a influențat

semnificativ evoluția relațiilor internaționale și transformarea socială a unor state europene. Cercetătorii au numit această desfășurare de forțe otomană „renașterea de sorginte orientală”.

Această „renaștere” s-a concretizat în special prin lărgirea frontierelor Imperiului Otoman și, pe alocuri, prin instaurarea unui regim de vasalitate între teritoriile cucerite sau dominate și Poartă. Din nefericire, această extindere imperialistă a otomanilor a avut repercusiuni și asupra provinciilor românești extra-carpătice, Țara Românească și Moldova. Încă de la începutul secolului al XV-lea, aceste provincii interacționaseră cu pretențiile expansioniste otomane.

Cât privește guvernarea fanariotă, trebuie spus că, cel puțin în a doua ei parte (după momentul 1774), aceasta a prilejuit ample reforme (legislative) în societatea Țării Românești. Astfel de inițiative au fost influențate de mai mulți factori interni și externi. De exemplu, ele nu pot fi separate de strategia mai amplă asumată de otomani în plan internațional. De asemenea, nu poate fi neglijată tradiția juridică și legislativă existentă, până la acel moment, în Țara Românească.

„Modernizarea” dreptului românesc stă și ea în strânsă legătură cu astfel de realități, prin urmare o analiză a legislației fanariote, fie ea și cu referire la instituțiile bisericești, nu poate fi obiectivă decât ținând seama, printre altele, și de acești factori, mai ales că „dreptul nu este o realitate izolată, ci este mărturia unei dezvoltări istorice, este un element dintr-un întreg organic constituit, care este viața și civilizația unui popor [...] în drept se reflectă realitățile sociale, baza economică și întreaga mentalitate a unei societăți”².

Pentru a surprinde cât mai bine toate aceste aspecte și pentru a formula concluzii cât mai obiective, am înțeles să împart cercetarea în trei capitole principale. Primul dintre acestea se referă la izvoarele dreptului scris, privind Biserica din Țara Românească, în perioada fanariotă. Mai cu seamă, în această primă parte a tezei, mă voi referi la trei izvoare principale, și anume: legislația canonică, legislația nomocanonică sau pravilnică și legislația de stat. Pentru fiecare izvor în parte îmi propun să indic modul în care a influențat legislația și mai ales felul în care a determinat orientări ale legiuitorului vremii față de instituțiile canonice-juridice bisericești.

Așadar, în partea I a lucrării, am căutat să familiarizez pe cititor cu literatura de specialitate privind izvoarele dreptului scris, privind Biserica din Țara Românească, în epoca fanariotă.

În a doua parte a tezei, am făcut însă o prezentare aprofundată a colecțiilor de legiuri, de stat și bisericești, elaborate, adoptate și/sau aplicate în epoca fanariotă, în Țara Românească. Mă voi referi, în primul rând, la principalele monumente legislative din vremea fanarioților:

² Stelian IZVORANU, „Elemente de drept bisericesc în legiuirile veacului XVIII și XIX până la Regulamentul Organic”, în *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XI (1959), nr. 1, p. 61.

Nomocanonul lui Gheorghe din Trapezunt, *Așezămintele* lui Constantin Mavrocordat, *Manualul de legi* al lui Fotino, *Pravilniceasca Condică* și *Legiuirea Caragea*. Alături de aceste izvoare legislative, în cadrul acestui capitol am prezentat și analizat și alte documente legislative (hrisoave, instrucțiuni, ponturi etc.), dar și diverse colecții canonice și nomocanonice apărute în acest răstimp.

În a treia parte a lucrării, care este și cea mai însemnată, atât ca întindere, cât și informație, am făcut o analiză a principalelor instituții canonico-juridice ale Bisericii, în epoca fanariotă, din Țara Românească, cu indicarea bazelor lor canonico-juridice.

Concret, analiza desfășurată în partea a III-a a tezei se referă la următoarele instituții bisericești: parohia, mănăstirea, episcopia, mitropolia, rudenii și formele ei de organizare și manifestare, căsătoria, judecata domnească și cea bisericească și instituția proprietății.

Pentru fiecare dintre aceste instituții, înainte de identificarea și prezentarea prevederilor legislative fanariote, am ales să indic aspectele canonice și pravilnice mai importante. Astfel, în cazul instituției căsătoriei, am procedat la expunerea aspectelor canonice și nomocanonice. Și în privința judecății bisericești, sunt indicate, în primă instanță, bazele canonice și nomocanonice, după care am procedat la aprofundarea unor aspecte precum: judecata domnească în lumina legislației fanariote, prevederi ale legislației fanariote privind judecata laică și cea bisericească, dispozițiile de principiu, enunțate de legislația bisericească (canonică și nomocanică), privind judecata, afirmate în textul legislației fanariote din Țara Românească.

În privința instituției proprietății, pe lângă enumerarea normelor legislației fanariote, ne interesează și impactul prevederilor dreptului bizantin asupra reglementărilor privind administrarea bunurilor, în epoca fanariotă, în Țara Românească.

Așadar, în această ultimă parte a lucrării, am făcut referire expresă atât textului legislativ, cât și la specificul lui, și bineînțeles, și la modul în care acesta se raportează la instituțiile bisericești prezentate, în perioada respectivă, adică fanariotă.

După cum era și firesc, în Concluziile lucrării am reiterat și învederat atât ideea forță care m-a călăuzit în activitatea mea de cercetare științifică, adică aceea de a aduce o contribuție reală la cunoașterea instituțiilor canonico-juridice ale Bisericii din epoca fanariotă, care, din nefericire, până în prezent nu au făcut obiectul unui studiu de specialitate de anvergură lucrării noastre.

În fine, țin să menționez faptul că strădania muncii mele de cercetare științifică poate fi adevărată și de listă bibliografică – amplă și diversă – cu care am încheiat paginile tezei mele de doctorat, așa după cum o cere de altfel și metodologia muncii de cercetare științifică.